

**СОСТОЈБИТЕ ВО ОБРАЗОВНИЕТО ВО ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ
НА МАКЕДОНИЈА 1918-1941 г.**

Лидија Ѓурковска,
*Институт за национална историја,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија*

Keywords: education, schools, Vardar part of Macedonia

Summary: The article aims to present the educational histories in the Vardar part of Macedonia between the two world wars. The school system in the Vardar Macedonia was under the jurisdiction of the Ministry of Education of the Kingdom of Yugoslavia. The main issue presented before this Ministry was illiteracy, that is to say that the population did not speak Serbian as its official language. Education was just a thread through which the Serbian regime conducted policy assimilation and the denationalization of Macedonians in Vardar Macedonia.

Клучни зборови: образование, училишта, вардарски дел на Македонија

Резиме: Статијата има за цел да ги прикаже состојбите во образованието во вардарскиот дел на Македонија меѓу двете светски војни. Училишниот систем во вардарскиот дел на Македонија бил под надлежност на Министерството за просвета на Кралството Југославија, пред кое како главен проблем биле неписменоста на населението и незнаењето на српскиот јазик како официјален јазик. Образовниот систем бил само една нишка преку кој српскиот режим ја спроведувал политиката на асимилација и на денационализација на македонскиот народ во вардарскиот дел на Македонија.

По завршувањето на Првата светска војна и по одржувањето на Париската мировна конференција, на која била санкционирана поделбата на Македонија, вардарскиот дел на Македонија бил окупиран и се нашол во составот на новоформираната држава, именувана како Кралство на Србите, Хрватите и Словенците, директно преку Кралството Србија, во чиј состав бил од 1913 година. Во вардарскиот дел на Македонија, српската власт вовела строг воено-полициски режим и вршела таква административно-територијална поделба, каква што одговарала на нејзините интереси. Во новата држава, вардарскиот дел на Македонија имал колонијален статус, со официјално непризнат национален идентитет, со практикување на насилничка политика на

прогонување и на етничко чистење, следена од силна асимилација. Вардарскиот дел на Македонија бил именуван како „Јужна Србија“, каде што владеел режимот на специјални уредби, а Македонците биле именувани како Јужносрбијанци. Тоа значи дека Македонците не смееле јавно да се декларираат како Македонци, не смееле да зборуваат на мајчиниот јазик т.е врз нив се вршел притисок да ги забораваат македонскиот јазик, сопствената историја и култура (Цветковска, 2004:17-18).

Македонскиот народ бил исклучен од општествено-политичкиот живот. Тој немал право да организира свои политички партии, немал право да учествува во органите на власта, ниту во администрацијата. По воспоставувањето на власта, големосрпската буржоазија, работејќи врз постојаната денационализација на Македонците, имала за цел сосема да ги асимилира и да ги интегрира во составот на српската нација.

Состојбите во образованието, по 1918 год., во вардарскиот дел на Македонија, биле многу тешки. Воената пустош се чувствувала насекаде. Земјата била сосема разурната и без најпотребните материјални средства, а од некогашниот ентериер во училиштата немало ни трага. Тоа особено го отежнувало обновувањето на школството. Училишните згради кои најчесто служеле за болници или за други воени потреби биле многу оштетени, често без прозорци, врати и подови. Учениците од дома си носеле столчиња за да седат на настава. Учебниците, што постоеле пред војната, биле запалени од страна на бугарските власти. До крајот на учебната 1918/1919 год., се формирале речиси исто онолку училишта колку што имало и пред бугарската окупација (1915-1918 год.) и во нив започнале да учат нешто повеќе ученици од пред војната. Така, просечно, на 3 000 ученици доаѓало едно училиште (Јовановиќ, 1983:31).

При уписот на учениците во првата повоена година се појавиле многу тешкотии. Прво, поради непостоење на документи, не се знаела точната возраст на учениците ниту, пак, колку одделенија завршиле пред Првата светска војна. Друга пречка претставувало непознавањето на српскиот јазик кој бил наметнат како наставен. Училишната мрежа била развиена онолку колку што ѝ одговарало на политиката на владејачкиот режим на Кралството СХС/Југославија. Повеќе од 40% од децата од поширокото градско подрачје (селата) останале неопфатени во училиштата.

Наставата започнала во февруари, 1919 год., и се изведувала по курсеви. Планот за таквиот вид на настава бил изработен по примерот на скратената настава во Франција, а како база за обновување на

школството во вардарскиот дел на Македонија служела неговата претходна организација, изведена во учебната 1913/1914 год.

Првиот курс почнал на 1.2.1919 год., со траење од 4 месеци, а последниот траел од 16. 3. до 15. 6. 1920 год. Речиси во сите училишта за време на првите три скратени учебни години се работело со полудневна настава, поради немање доволен број училишни простории, а и поради недостиг на наставнички кадар (Јовановиќ, 1983:113).

Имајќи ја предвид огромната улога што наставниот кадар може да ја одигра во образовниот процес, а посебно во услови на денационализаторски училиштен систем, каква што задача имало образованието во вардарскиот дел на Македонија, во периодот меѓу двете светски војни, српските власти посебно внимание посветувале при изборот на наставниот кадар, којшто бил ангажиран во училиштата во вардарскиот дел на Македонија. Наставниот кадар за вардарскиот дел на Македонија морал да исполнува посебни услови: покрај школските квалификации и неприфаќање на комунистичкото движење, наставниот кадар морал да биде составен од „проверени борци“ на национален план. Ова посебно се однесувало на главните носители и организатори на денационализаторската просветна дејност – просветните инспектори и околиски училишни надзорници. Во наставниот кадар во вардарскиот дел на Македонија имало: постојани учители, привремени учители, вршители на должноста учители во основните училишта, професори, наставници и предметни учители во гимназиите.

По завршувањето на Првата светска војна, во вардарскиот дел на Македонија, се чувствуваало недостиг на учителски кадар. Така на пример, во учебната 1918-1919 година, само во Брегалничката област, во одделни училишни околии недостасувале: во Велешката училишна околија имало потреба од 12 учители; во Квадарската училишна околија - 30; во Кочанската училишна околија - 10; во Малешевската училишна околија - 13; во Царевоселската училишна околија - 10; во Гевгелиската - 1 и во Радовишката – 2 (Картов, 1975:97)¹. Недостатокот од учителски кадар се чувствувал и во останатите делови на кралството СХС/Југославија и тоа било една од причините властите да се одлучат да го вклучат, односно да го прифатат и оној дел од егзархиските учители кој, во Првата светска војна, останал во

¹ Архив на Југославија (понатаму АЈ) фонд: 66 Министерство просвете Краљевине Југославије, кут.6, а е 286-1919, 266-1919, 229-1919, 220-1919.

вардарскиот дел на Македонија. Во почетокот било замислено егзархискиот учителски кадар да биде ангажиран надвор од вардарскиот дел на Македонија, односно во Србија, меѓутоа бидејќи се чувствувал голем недостаток од учителски кадар во вардарскиот дел на Македонија, извесен дел од егзархиските учители биле ангажирани врз основа на членовите 37 и 38 од Законот за народните училишта. Така на пример, во Скопската област биле ангажирани 43, а во Битолската — 92 учители.² Егзархиските учители, пред да бидат назначени во учителска служба, биле принудени да поминат низ неколкумесечни курсеви во Белград, на кои ги изучувале српскиот јазик, српската историја — „национална географија и историја на српската црква“. Ваквите курсеви со егзархиските учители се одржувале сè до 1924 година (Картов, 1975:100).

Во училишниот систем, којшто бил наметнат од страна на властите во Кралството СХС/Југославија, најзначајна улога имала намерата училиштата да станат најважно средиште и основно средство во денационализацијата и во асимилацијата на македонскиот народ. А главниот товар во спроведувањето на ваквата политика требало да го понесат учителите.

На ваквата улога на учителството во вардарскиот дел на Македонија, Министерството за просвета на Кралството СХС/Југославија укажувало во повеќе свои дописи, циркуларни писма и други документи, испартени до властите на територијата на вардарскиот дел на Македонија. Во еден документ од 31.8.1930 година, од Министерството за просвета, се вели: „За да се постигне саканата цел во тие краеве (во вардарскиот дел на Македонија), потребно е пред сè да се има одбрано чиновништво за сите видови работа, без никакви предрасуди, коешто ќе им биде лојално на кралот и на државата. Првите места меѓу чиновништвото ги заземаат народните учители“ (Картов, 1975:99-100). Ваквите ставови на Министерството за просвета се должеле и на фактот што учителите биле секојдневно во непосреден допир со народот и ги познавале неговите добри и лоши страни. Доверувајќи го воспитувањето на своите деца на учителите, тие биле во можност да ја придобијат довербата на народот, а со тоа да влијаат на неговиот економски, политички и образовен развој. Затоа големосрпскиот режим, во вардарскиот дел на Македонија, настојувал да има целосна контрола на учителскиот кадар и неговите активности да ги насочува во функција на својата асимилаторска просветна политика.

² АЈ, ф.66, кут. 20 и 21.

Улогата што требало да ја одигра наставниот кадар во спроведување на денационализаторската мисија во вардарскиот дел на Македонија, не се сведувала само на работата меѓу учениците во училиштето туку и на неговата вонучилишна дејност. Тука спаѓале воншколски форми на просветни активности: описменување преку аналфабетски курсеви, амбулантни училишта, одржување на популарни предавања за народот, отворање на библиотеки и читални, издавање и ширење на популарни книги за народот, формирање на културно-просветни друштва и др. (Јовановиќ, 1983:97). Улогата на наставниот кадар, што требало да ја одигра во вардарскиот дел на Македонија на полето на воншколската активност, се гледа во еден документ од Министерството за внатрешни работи од 1922 година (документот е без дата), испратен до Министерството за просвета на Кралството СХС, каде што, меѓу другото, пишува „Работата на нашите учители во Јужна Србија надвор од училиштето има исто значење како и работата во самото училиште. Учителот е таму еден национален апостол и пионер на нашата национална државна мисла, покрај тоа што е воспитувач на децата. Тој е значи народен учител, како што му зборува и самото име, а во исто време и пропагатор на редот и мирот и на државната идеја“.³

Со цел денационализацијата и асимилацијата на македонскиот народ да течат побрзо, било наредено целокупните просветни активности во вардарскиот дел на Македонија да се изведуваат на српски јазик. Биле преземени строги мерки од страна на просветните инспектори против сите оние учители коишто дозволувале нивните ученици во текот на наставата, па и надвор од училиштето да го употребуваат мајчиниот-македонски јазик. Така на пример, училишниот надзорник за градот Битола, Ѓорѓе Тасиќ, во својот извештај до Министерството за просвета од 30.6.1927 година, ја обвинува учителката од Битола, Јерина Марковиќ и бара нејзино преместување од вардарскиот дел на Македонија, бидејќи истата дозволила, за време на часовите, да се служат со македонскиот јазик и истите не ги научила да зборуваат на српски книжевен јазик.⁴

Неписменоста била особено застапена кај селското население, каде што поголемиот број на децата не оделе на училиште, бидејќи во многу села такви не постоеле. Министерството за просвета, како

³ Државен Архив на Македонија (ДАРМ), ф. Министерство за просвета на Кралството Југославија, кут.5.

⁴ Зборник „Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава“, Скопје, 1981, том. II, 135-136.

највисок управно-извршен орган, кој раководел со просветата во вардарскиот дел на Македонија и во останатите делови на Кралството Југославија, се грижело за отворањето на училишта, разместување на учителскиот кадар, како и за спроведување на програмата по која тие училишта требало да работат.⁵

Во просветен поглед, состојбата во вардарскиот дел на Македонија, непосредно пред априлската војна во 1941 година, била следната и тоа, во учебната 1939/40 година, имало вкупно 843 основни училишта со 1 804 паралелки, во кои биле опфатени 98 716 ученика со настава на српски јазик.⁶ Во оваа учебна година работеле 15 средни училишта со 8 216 ученика⁷, а во составот на средните училишта и една учителска школа со 12 паралелки и 386 ученика.⁸

Според социјалниот состав на учениците во средните училишта, доминантен бил бројот на деца на поимотни слоеви од македонското население, потоа на деца од доселеници — колонизатори и на деца на чиновници во државниот апарат, на деца на трговци, на занаетчији, рентиери, службеници, а значително помалку деца на работници, на земјоделци, на просветни работници и на другите слоеви. Споменативе податоци укажуваат на социјалната нееднаквост во застапеноста на учениците и покрај тоа што училиштата со закон не биле класно ориентирани, но поради економската условеност, децата на посиромашните слоеви од населението, кое било во мнозинство, не секогаш можеле да се школуваат, што укажува на недоследниот пристап на просветните власти за рамномерна сеопфатност на децата од сите слоеви на населението, особено во средното образование.⁹ Процентуалниот сооднос на учениците родени во Македонија и на останатите ученици бил секогаш во корист на вторите. Од вкупно завршени 3 692 ученика во средните училишта, 1 735 се родени во Македонија, или 46,99%. (За овие податоци не е наведена учебната година). Додека, пак, во учебната 1939/40 година, од вкупниот број на ученици што се вклучувале во овие училишта - 530, само 322 ученика, или 60,75%, биле родени во Македонија. Овој сооднос бил уште понеповолен кај верските училишта како што се Великата медреса во Скопје и во Богословијата во Битола, каде што процентот на

⁵ ДАРМ, Министерство за просвета на Кралството Југославија, к.1-6.

⁶ ДАРМ, Министерство за просвета на Кралството Југославија, к.79 несреден.

⁷ Архив на институтот за национална историја-Скопје (АИНИ), инв.бр. 335/67.

⁸ ДАРМ, Министерство за просвета на Кралството Југославија, к.79 несреден.

⁹ АИНИ, Лазар Соколов, Материјали за интелигенцијата во Вардарска Македонија меѓу двете светски војни, инв.бр.1040/72.

застапеноста на ученици родени во Македонија бил најмал од сите училишта.¹⁰

Од приложената табела можеме да го согледаме составот на гимназиите во вардарскиот дел на Македонија (1918-1941), со вкупниот број на ученици и со бројот на класовите во одделни училишта.¹¹ На крајот од табелата е даден сумарен преглед на составот на наставничкиот кадар, сумарно и во одделни училишта. Времето на формирање на училиштата во документите не е дадено.

Место на училиштето	Вкупно ученици во нижите класови	Број на класови	Вкупно ученици во вишите класови	Број на класови	Вкупно ученици во нижите и вишите класови	Број на класови вкупно	Број на наставници
Битолска државна машка	732	15	287	8	1019	23	37
Битолска државна женска	324	8	-	-	324	8	16
Велешка државна мешовита	484	11	-	-	484	11	19
Велес-самоуправна	-	-	155	4	155	4	10
Гевгелија-државна мешовита	157	4	-	-	157	4	8
Кавадарци-државна мешовита	203	5	-	-	203	5	7
Куманоово-државна мешовита	487	10	153	5	640	15	23
Охрид-државна мешовита	382	8	114	4	496	12	16
Прилеп-државна мешовита	499	9	-	-	499	9	15
Прилеп-самоуправна	-	-	191	5	191	5	11

¹⁰ Исто.

¹¹ ДАРМ, Министерство за просвета на НРМ. Републички збирни табели. Краток попис на сите училишта во НРМ во почетокот на учебната 1940-41 г., к.73, папка II.

Скопје-државна прва машка	733	16	306	9	1039	25	38
Скопје-државна втора машка	719	16	308	8	1027	24	37
Скопје-државна прва женска	616	13	358	9	974	22	41
Скопје-државна втора женска	440	9	-	-	440	9	15
Струмица-државна мешовита	247	6	-	-	247	6	8
Тетово-државна мешовита	360	8	118	4	478	12	21
Штип-државна мешовита	367	9	175	4	542	13	22
ВКУПНО	6750	147	2165	60	8915	207	343

Српската власт раководејќи се од идејата за што поефикасно асимилирање на македонскиот народ, вршела стипендирање и упис на македонски ученици во училиштата во Крагуевац, во Неготин Краина и на други места во Кралството СХС/Југославија, со цел од нив да создаде свои приврзаници што ќе ги штитат нејзините интереси. Во Државната реална гимназија во Неготин Краина, како питомци на Државниот интернат, вкупно имало 13 ученици од Македонија, додека, пак, во Државната гимназија во Крагуевац, како питомци на Државниот интернат, вкупно имало 96 ученици од Македонија. Напорите на српската власт останале без резултати, бидејќи токму тие ученици се вклучувале во отпорот што го организирал и давал македонскиот народ предводен од интелегенцијата, а против асимилаторската и денационализаторската политика што била спроведувана во вардарскиот дел на Македонија.¹²

Просветните власти акцентот во наставната програма го ставиле на националната група предмети, особено на историјата и на јазикот, сакајќи на тој начин да го забрзаат процесот на асимилација на учениците и на македонското население. Училишниот систем бил орудије во рацете на владејачката класа за воспитување на училишната

¹² ДАРМ, ф. Министерство за просвета на НРМ, кут.57.а.е63.

младина насочувајќи го целокупниот наставно-воспитен процес кон разбивање на правилното формирање на личноста на ученикот, со цел да се изгуби неговиот национален индивидуалитет и да се создаде од него послушно орудие преку кое, понатаму, ќе продолжи процесот на денационализација и на асимилација на широките македонски маси (Картов, 1975: 93).

Како составен дел на просветниот систем на Кралството СХС/Југославија, во вардарскиот дел на Македонија бил и Филозофскиот факултет во Скопје. Според статистичките податоци, во учебната 1940/41 година, бројната состојба и структурата на студентите при овој факултет била следната: на прва година биле запишани 143 студенти од кои 82 машки и 61 женски; на втора година — 61 студент, од кои 27 машки и 34 женски; на трета година — 48 студенти, од кои 25 машки и 23 женски и на четврта година — 28 студенти, од кои 10 машки и 18 женски.

Вкупниот број на запишани студенти при овој факултет, во учебната 1940/41 година, изнесувал 280, од кои 144 машки и 136 женски студенти.

Според структурата на вероисповедта, бројот на студентите во оваа учебна година бил следниот: православни биле 257, од кои 130 машки и 127 женски; римокатолици 10, од кои 5 машки и 5 женски; муслимани 12, од кои 9 машки и 3 женски и мојсиевци, само една студентка.¹³

Во поглед на социјалниот состав на занимањата на родителите на студентите на овој факултет, од податоците дознаваме дека претежно тоа се деца на чиновници, вработени во административните државни служби, потоа сопственици на земја, трговци, индустријалци, занаетчи, пензионери, лекари, адвокати, свештеници и други.

Ваква била состојбата на просветно поле во вардарскиот дел на Македонија, непосредно пред априлската војна во 1941 година, кога неписменоста изнесувала 67,5% од вкупното население кое броело 949 364 жители, според пописот од 31 март 1931 година. Тогаш, едно училиште доаѓало на секои 34,04 км² во кои живееле 861 жител.¹⁴

Изнесените податоци треба да се примаат со резерва и со голема претпазливост, бидејќи потекнуваат од извори на официјални институции на Кралството Југославија и на Македонија, во вид на

¹³ ДАРМ,ф. Министерство за просвета на НРМ, Збирна табела на скопскиот Филозофски факултет, краток попис на крајот на годината 1939/40, зимски и летен семестар, к.73, папка II.

¹⁴ Истото, папка IV.

рекапитулари на образовниот систем, но сепак од нив можеме да ја согледаме воспитно-просветната состојба во периодот 1918-1941 година. Тие зборуваат за алармантната положба во која се наоѓала просветата во вардарскиот дел на Македонија, бидејќи истата била свесно поставувана и подредувана на интересите на владејачкиот режим. Ова го илустрира и нивото на обезбедувањето на училишниот простор и инвентар, кои по висината на квалитетот скоро секогаш биле на најниско можно ниво. Учителскиот кадар најчесто, по казна, бил распоредуван во вардарскиот дел на Македонија. Тоа најчесто биле Срби, а поретко во наставниот процес биле вклучувани учители-Македонци, кои наставата морале да ја изведуваат на српски наставен јазик. Во учебната 1939/40 година, во основните училишта во вардарскиот дел на Македонија, имало 1 667 учители, додека пак, во средните, работеле 359 наставници.¹⁵

Дека не постоел интерес на властите за отворање на нови училишта и за испраќање на нов учителски кадар во вардарскиот дел на Македонија, ни укажуваат податоците од стенографските белешки на Собранието на Кралството Југославија и искажувањето на Стаменко Стошиќ — пратеник, роден во село Сејаце, Кривопаланечки округ. 16 Обезбедувањето на учителскиот кадар од страна на Министерството за просвета претставувало особена тешкотија, бидејќи учителите не сакале да работат во оваа за нив туѓа земја. Повеќето од нив биле дојдени од Србија и од другите краеве на Кралството Југославија, главно, присилно преместувани, или, пак, испраќани по казна, претежно заради своите прогресивни ориентација и дејност (Кондарко, 1985:268). За спроведување на својата определба, тие биле организирани во здруженија, како секцијата на Југословенското учителско здружение за Вардарска бановина. Оваа секција, во периодот од 1933-1941, била под влијание на учителите-комунисти (Јанкуловски: 77). Со својата прогресивна политичка работа, напредните учители придонеле за оформување на антифашистичкото расположение меѓу широките народни маси.

¹⁵ Истога

¹⁶ Стенографски белешки на Собранието на Кралството Југославија, 24 седница, одржана на 23.2.1937 година. На оваа седница пратеникот Стаменко Стошиќ, покрај другото, укажал на следното „преку 50% од подигнатите училишта ќе бидат затворени, само поради тоа што државата не наоѓа средства да ги плати учителите...треба, господа, да се врати член 35 од Законот за народните учители, со кој би се повратила постојаноста на нашите народни учители, за да би можеле да ѝ служат на просветата, а не на режимот. Учителите се, господа, народни пратеници расфрлани по најзафрлените места, а платени се скромно...“

Од досега изнесеното во однос на прашањето за политиката на режимот спрема учителскиот кадар, кој бил со служба во вардарскиот дел на Македонија, се гледа дека режимот на српските власти на учителскиот кадар гледал исклучиво само како на средство, со чија помош ја реализирал денационализаторско-асимилаторската просветна политика меѓу македонскиот народ.

Основен проблем при спроведување на процесот на асимилација и на денационализација бил неписменоста на населението и незнаењето на српскиот јазик, како официјален службен јазик, во тогашната Вардарска бановина.

Литература:

- Јанкуловски, Илија. *Напредното учителско движење во Македонија (1918-1941)*. Аини, инв.бр.783/70,77.
- Јовановиќ, Марија. 1983. *Просветно-политичките прилики во Вардарска Македонија (1918-1929)*. Студентски збор. Скопје: 1983.
- Картов, Владо. 1975. *Специфичните особености на просветната политика на владачките режими на Кралството СХС, односно Југославија спрема македонскиот народ (1918-1941.)* сп. *Историја*. Скопје бр.1.
- Кондарко, Благој. 1985. *Моите другари: Боро Чушкар, Илија Јанкуловски, Богданка Плеќаш-Проќич и Коста Ѓукиќ. Напредното учителство во Македонија*. Зборник на сеќавања за дејноста на напредното учителство во Македонија пред војната и за време на НОВ. Просветно дело. Скопје.
- Споменица 25-годишњице ослобођења Јужне Србије, 1937*. Скопље.
- Цветковска, Надежда, 2004. *Политичките партии во парламентарните изборни борби во вардарскиот дел на Македонија*. ИНИ: Скопје.

Објавени архивски извори:

Зборник „Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава“, Скопје, 1981, том.П.

Необјавени архивски извори:

Архив на Југославија фонд: 66 Министерство просвете Краљевине Југославије.
Архив на Институтот за национална историја-Скопје.
Државен Архив на Македонија (ДАРМ), ф. Министерство за просвета на НРМ.
Стенографски белешки на Собранието на Кралството Југославија.